

ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΑ

ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΤΣΑΚΙΡΗ

Η τεχνοκρατία ως η κυριαρχία των ειδικών στην τεχνολογία και τις κοινωνικές επιστήμες αποτέλεσε μια πρώτη θεωρητική και πολιτική απάντηση στο ερώτημα τι μπορεί να γίνει στην περίπτωση των σύγχρονων κοινωνιών που έχουν καταστεί πολύπλοκες και είναι δύσκολη η διακυβέρνησή τους με τις παραδοσιακές μορφές της εκλεγμένης πολιτικής ηγεσίας.

Πώς, όμως, διαμορφώθηκε αυτή η άποψη και ποιες είναι οι συνέπειες μιας τέτοιας λογικής αν ακολουθηθεί στο πολιτικό και στο κοινωνικό; Ο όρος «τεχνοκρατία» εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αναφέρεται στη μορφή εξουσίας που ασκείται με βάση τη «επιστήμη» και τη «δεξιότητα». Διαφέρει από τις άλλες μορφές άσκησης εξουσίας όπως η δημοκρατία (εξουσία του λαού), η απολυταρχία (εξουσία ενός ατόμου), η πλουτοκρατία (εξουσία των πλουσίων) κλπ. Στην πράξη, η έννοια της τεχνοκρατίας έχει τις ρίζες της στα έργα των Γάλλων φιλοσόφων Σεν Σιμόν και Αύγουστου Κοντ.

Ο Σεν Σιμόν (πλήρες όνομα: Κλωντ Ανρί ντε Ρουβρουά, κόμης του Σεν-Σιμόν), ο οποίος ζούσε στην περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης, ήταν ο ιδρυτής ενός δόγματος που καθιέρωνε για τη βιομηχανία και τους εκπροσώπων της (μηχανικοί, τραπεζίτες κ.ά.) έναν κυρίαρχο ρόλο στο γενικό πρόγραμμα κοινωνικού μετασχηματισμού. Η άποψή του ήταν ότι η κοινωνία πρέπει να οργανωθεί σύμφωνα με το πρότυπο του εργοστασίου όπου η ευτυχία των ατόμων συμπίπτει με την ικανοποίηση των φυσικών και ηθικών αναγκών. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο η κυβέρνηση ταυτίζεται με τη διαχείριση υλικών πραγμάτων από τους ειδικούς των τεχνών και των βιοτεχνικών/βιομηχανικών επαγγελμάτων. Η ηθική της τεχνοκρατίας συγγενεύει με αυτή των ωφελιστών με έναν πιο θετικό τόνο.¹

Το δόγμα αυτό ήταν πολύ δημοφιλές στη διάρκεια της δεκαετίας 1830-1840 και επηρέασε ως ένα βαθμό τη σκέψη του Αύγουστου Κοντ, ο οποίος, όμως, θεωρούσε πως προϋπόθεση για τη μεταρρύθμιση της κοινωνίας είναι μια διανοητική μετάλλαξη. Στηριζόμενος σε προγενέστερες μελέτες Σκωτσέζων και Γάλλων φιλοσόφων και οικονομολόγων του Διαφωτισμού, ο Κοντ υποστήριξε ότι δεν επαρκεί η έρευνα για την ανθρώπινη φύση αν θέλουμε να επιτύχουμε τάξη και πρόοδο στην ανθρώπινη κοινωνία. Αντιθέτως, χρειαζόμαστε επιστημονικά πειράματα και ανάλυση των κοινωνικών γεγονότων. Για τον Κοντ, η πολιτική

¹ Booth Arthur John (1871) *Saint-Simon and Saint-Simonism: A Chapter in the History of Socialism in France*. London, UK: Longmans, Green, Reader, and Dyer
<http://books.google.gr/books?id=Xy0UAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=el#v=onepage&q&f=false>
Picon Antoine (2007) *Οι σαινσιμονιστές. Ορθός λόγος, φαντασιακό, ουτοπία*. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

πρόοδος εξαρτάται από την επιστημονική πρόοδο. Μετά από τις εποχές της θρησκείας και της μεταφυσικής ο Κοντ θεωρεί ότι ο θετικισμός ανοίγει μια νέα επιστημονική εποχή. Σε όλο το πλαίσιο της κοινωνίας θα εφαρμόζεται η πειραματική μέθοδος ακόμα και στα κοινωνικά φαινόμενα. Η νέα επιστήμη που εγκαινιάζει ο Κοντ ονομάστηκε «Κοινωνιολογία». Η βασική ιδέα του Κοντ συμπυκνώνεται στη φράση: «Κοινωνία, ως εκ τούτου, πρόβλεψη. Πρόβλεψη, ως εκ τούτου, δράση».²

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο Thorstein Veblen υποστήριζε μια υλιστική αντίληψη για τη διαμόρφωση της κοινωνίας. Θεωρούσε ότι τα μέλη μιας κοινωνίας, δηλαδή οι πολίτες της, είναι οι διαμορφωτές της με τους τρόπους με τους οποίους προσπαθούν να κερδίσουν τα προς το ζην. Αντίθετα από τον Καρλ Μαρξ, θεωρούσε ότι δεν είναι η εργασία αλλά η τεχνολογία και οι βιομηχανικές τέχνες που αποτελούν τους δημιουργικούς μοχλούς της κοινωνίας. Επιπλέον, διέκρινε την αντίθεση μεταξύ των παραδοσιακών ιδιοκτητών των επιχειρήσεων που ενδιαφέρονται κυρίως για τη μεγιστοποίηση του κέρδους και την περίοπτη κατανάλωση από την μια πλευρά και των μηχανικών και λοιπών τεχνιτών της βιομηχανίας που ενδιαφέρονται για την αποδοτικότητα αυτή καθαυτή και για την παραγωγή για την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών από την άλλη πλευρά. Έχοντας κατά νου αυτή τη θετική έννοια της τεχνοκρατίας ο Veblen πρότεινε τη σύσταση των «σοβιέτ των τεχνικών» για να αναλάβουν την εξουσία και να διαχειριστούν το βιομηχανικό οικονομικό σύστημα ορθολογικά και αποδοτικά. Αυτή η πρόταση στηρίχθηκε στη νευραλγική θέση που κατέχουν μηχανικοί και τεχνικοί στο ίδιο το βιομηχανικό καπιταλιστικό σύστημα και στη γνώση τους τόσο για τη λειτουργία όσο και για τη διόρθωση ή το μετασχηματισμό του.³ Αν αυτή η πρόταση φάνταζε «υπερεπαναστατική» για τα δεδομένα της εποχής εκείνης, δεν συνέβαινε το ίδιο με τις προτάσεις των περισσότερων νέων επιστημόνων και πολιτικών καθώς μετά την πρώτη εμφάνιση του κοινωνικού κινήματος υπέρ της τεχνοκρατίας στη δεκαετία του 1920 διαδόθηκαν ευρέως τεχνοκρατικές ιδέες και αντιλήψεις.

Στη διάρκεια της Προοδευτικής Εποχής και του New Deal στις ΗΠΑ του Φ. Ρούζβελτ και στη Δυτική Ευρώπη μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την εγκαθίδρυση του κράτους πρόνοιας, για την επέκταση του διοικητικού μηχανισμού του κράτους χρειαζόταν μεγάλης κλίμακας συντονισμός πόρων και έμπειρων και καταρτισμένων τεχνικών.⁴ Το κίνημα δεν προχώρησε, όμως, πολύ μακριά ώστε να απαιτήσει την υποχρεωτική εγκατάσταση των τεχνικών και των επιστημόνων στα υπουργεία αλλά,

² Macherey Pierre, (2002) *Κοντ: η φιλοσοφία και οι επιστήμες*. Αθήνα: Πατάκης

³Thorstein Veblen (2005) *The Theory of the Leisure Class; An Economic Study of Institutions*. Delhi INDIA: Aakar Books
<https://books.google.gr/books?id=98L1SCwrfg8C&printsec=frontcover&hl=el#v=onepage&q&f=false>
[Thorstein Veblen (1982) *Η θεωρία της αργοσχόλης τάξης: η οικονομική μελέτη των θεσμών*. Αθήνα: Κάλβος]

⁴Loeb Harold (1996)[1933] *Life in a Technocracy: What it Might be Like*. Syracuse, NY: Syracuse University Press

τουλάχιστον, τη χρήση στη διακυβέρνηση των ίδιων μεθοδολογικών κριτηρίων: ιδεολογική ουδετερότητα και χρήση μεθόδων συλλογής δεδομένων και τεκμηρίων που θα συνέβαλλαν στην παραγωγή σύγχρονων τεχνολογιών.

Ταυτόχρονα με την έναρξη της εφαρμογής της τεχνοκρατικής λογικής, άρχισαν οι κριτικές και οι επικριτικές έως και δυστοπικές αναλύσεις και καταγγελίες. Η πρώτη αυστηρή κριτική ασκήθηκε από τον θεωρούμενο πραγματιστή και φιλελεύθερο (κατ' άλλους συντηρητικό) Ισπανό φιλόσοφο Ortega Y Gasset, ο οποίος απέρριπτε την ορθολογισμό γιατί θεωρούσε ότι συνέχεε τη λογική με την κατάχρησή της και τόνιζε επίσης ότι οι τεχνικοί και οι επιστήμονες δεν πρέπει να εγκλωβίζονται στη στενή εξειδίκευσή τους αλλά να διαθέτουν ευρύτητα πνεύματος και παιδείας. Κατ' αυτόν, οι χώρες πρέπει να διοικούνται από τις πνευματικές ελίτ για να αποφεύγεται η «παρακμιακή» επιρροή λόγω του ελέγχου των μαζών («μαζανθρωποι») επί των τεχνών και του κράτους. Θεωρούσε, ωστόσο, απίθανη την τελική επικράτηση της τεχνοκρατίας για το λόγο ότι εξ ορισμού οι μηχανικοί δεν μπορούν να κυβερνήσουν καθώς χρήσιμοι και αξιολάτρευτοι αλλά «αθεράπευτα δευτερεύοντες», δηλαδή «μαζάνθρωποι».⁵

Για τον ίδιο λόγο ο Clive Staples (C.S.) Lewis παρατήρησε ότι εάν κάποιος θέλει σήμερα να κυριαρχήσει στην κοινωνία αυτός μπορεί να το κάνει με το ένδυμα της επιστήμης για να καλύψει τις πραγματικές προθέσεις του και απηύθυνε προειδοποίηση: «...η νέα ολιγαρχία πρέπει ολοένα και περισσότερο να βασιζέται στην αξιωσή της να μας προγραμματίζει στην επίκληση της γνώσης (...) Αυτό σημαίνει ότι ολοένα και περισσότερο πρέπει να εξαρτώνται από τις συμβουλές των επιστημόνων, ώσπου στο τέλος οι ίδιοι οι πολιτικοί να καταλήξουν να γίνουν πιόνια των επιστημόνων.(...) Τώρα, φοβάμαι τους ειδικούς στην εξουσία γιατί είναι ειδικοί που ομιλούν εκτός του πεδίου των ειδικών αντικειμένων τους. Ας μας μιλήσουν οι επιστήμονες για τις επιστήμες».⁶ Ασκήθηκε επίσης κριτική ότι, ειδικά στις ΗΠΑ, η τεχνοκρατία αποτελεί μια από τις λιγότερο εξελιγμένες μορφές πρωτόγονων Αμερικανικών διευθυντικών ιδεολογιών. Αυτό σήμαινε ότι εξαιτίας της επερχόμενης «επανάστασης των διευθυντών» θα μειώνονταν οι εξουσίες και η δύναμη των υφιστάμενων θεσμών και ιδεολογιών στην καπιταλιστική κοινωνία, θα ελέγχονταν οι μάζες κατά τρόπο ώστε να αποδέχονται την κυριαρχία των διευθυντών και των τεχνοκρατών ως φυσικό φαινόμενο. Όμως, όπως υποστήριξε ο πρώην τροτσκιστής David Burnham, όχι μόνο στο σύγχρονο καπιταλισμό, αλλά και σε άλλα κοινωνικά ή πολιτικά καθεστώτα της εποχής (κομμουνισμό, φασισμό), η δύναμη μετατοπίζεται συνεχώς από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, ιδιωτική ή κρατική, στους μάνατζερ των επιχειρήσεων, έτσι ώστε η ίδια η δυναμική αυτών των συστημάτων οδηγεί στη μεταλλαγή τους. Η υπόθεση περί της «τεχνολογικής ελίτ» που θα κατακυριεύει τον κόσμο έγινε κυρίαρχη αργότερα. Ξεκινώντας από την ακραία δυστοπική θεωρία του George Orwell για την κοινωνία του πανοπτικού ελέγχου του

⁵ Y Gasset Ortega (1994) [1930] *The Revolt of the Masses*. New York, NY: W. W. Norton & Company <http://pinkmonkey.com/dl/library1/revolt.pdf> [Ορτέγα υ Γκασσέτ (2010) Η εξέγερση των μαζών. Αθήνα: Εκδ. Αρμός.]

⁶ (C.S.) Lewis (2013) [1943] *That hideous strength*. New York, NY: Scribner

«1984»⁷ και φτάνοντας στην άλλη ακραία διατύπωση του David Burnam ⁸περί «τεχνολογικού απαρτχάιντ» εκφράστηκαν μια σειρά από κοινωνικές φοβίες.

Πέραν τούτων, η τεχνοκρατία αποτελεί ένα σύνθετο τύπο οργανωτικού ελέγχου, που ενσωματώνει ορισμένες από τις όψεις των προγενέστερων μορφών ελέγχου (τεχνικός, γραφειοκρατικός, επαγγελματικός. Ως επί το πλείστον συναντάται σε χώρους εργασίας που είναι προηγμένοι τεχνολογικά (π.χ. τράπεζες, τηλεπικοινωνίες, ενέργεια κλπ.). Τα χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα αυτού του είδους επιχειρηματικής οργάνωσης είναι:

A) πόλωση μεταξύ «ειδικών» και «μη ειδικών»

B) ισοπέδωση των γραφειοκρατικών ιεραρχιών

Γ) αποσάρθρωση των εσωτερικών κλιμάκων θέσεων εργασίας

Δ) αυξανόμενη έμφαση στα προσόντα και στο διαχωρισμό τους

Ε) αυξανόμενη στήριξη στην τεχνική δαημοσύνη ως πρωταρχικής προέλευσης νομιμοποίησης

ΣΤ) ευέλικτες διαμορφώσεις συγκέντρωσης/αποκέντρωσης

Ο όρος «τεχνοκρατία» επανεμφανίστηκε στη δεκαετία του 1960 στις κριτικές εναντίον αυτών των όψεων της σύγχρονης τεχνολογικής κοινωνίας τόσο από διανοούμενους όσο και από τα κοινωνικά κινήματα (φοιτητικό, εργατικό, οικολογικό, αντιπυρηνικό κ.α.). Επισημάνθηκε από ορισμένες κριτικές ότι οι τεχνοκράτες αναλαμβάνουν ολοένα και σημαντικότερους ρόλους και θέσεις εξουσίας χωρίς να έχουν επιλεχθεί από δημόσια καθολική ψηφοφορία και λαϊκή νομιμοποίηση και δίχως να διαθέτουν επαρκή «ηθική φαντασία» για να ασκούν υπεύθυνα την εξουσία και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας. Έτσι, τέθηκε υπό διερεύνηση ο τρόπος με τον οποίο οι τεχνικές λογικές αντικαθιστούν την πολιτική λήψη αποφάσεων σε τομείς όπως η απασχόληση ή η δημόσια υγεία και πρόνοια. Τέλος, πολλοί θεωρητικοί και πολιτικοί έχουν προειδοποιήσει για την «αποικιοποίηση» της κοινωνικής ζωής από τεχνικές λογικές σε ζητήματα που είναι κατεξοχήν πολιτικά και αφορούν τις βασικές αρχές τις οποίες επιλέξουν οι κοινωνίες για να ζήσουν και να αναπτυχθούν.

Η έννοια της τεχνοκρατίας επανεξετάστηκε από τον Ελβετό πολιτικό επιστήμονα Jean Meynaud. Ο Μεινώ δίνει μια πιο ευρεία σημασία στον όρο: «η απόδοση σε μια κοινότητα τεχνικών θέσης-κλειδί στη διαχείριση των ανθρώπινων υποθέσεων» (Meynaud, 1960).⁹ Η τεχνοκρατία μπορεί να χαρακτηριστεί από την κατοχή μιας

⁷ George Orwell (1949) *Nineteen Eighty-Four*. London, UK: Secker & Warburg [Τζωρτζ Οργουελ (1978) 1984. Αθήνα: Εκδ. Κάκτος.]

⁸ Burnam David (1972) [1941] *The Managerial Revolution*. Westport, CT: Greenwood Press [David Burnam (1990) *Η επανάσταση των διευθυντών*. Αθήνα: Εκδ. Κάλβος.

⁹ Meynaud Jean (1960) *Technocratie et politique*. Lausanne CH : Etudes de science politique

συγκεκριμένης δεξιότητας, δηλαδή αυστηρώς τεχνική δαημοσύνη ή μάλλον διαχειριστική. Επιπλέον, η τεχνοκρατία είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος συμπεριφοράς που δείχνει δισταγμό απέναντι στις πολιτικές διευθετήσεις και τους συμβιβασμούς επικεντρώνοντας αποκλειστικά στην αποδοτικότητα/αποτελεσματικότητα. Η φαινομενική «αντικειμενικότητα» της τεχνοκρατικής αντίληψης υποκρύπτει αξιολογικές κρίσεις που επιδρούν στην λήψη αποφάσεων των ίδιων των τεχνοκρατών, ιδίως όταν στη διαδικασία συμμετέχουν συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων.¹⁰ (Maynaud, 1964).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του προβλήματος και της λογικής που διέπει την τεχνοκρατία είναι η ακόλουθη είδηση που ήλθε πριν από οχτώ στη θυρίδα του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του γράφοντος: «NEWS ALERT from The Wall Street Journal, Aug. 17, 2006. Ford, under pressure to speed up its restructuring after reporting a \$254 million loss in the second quarter, is looking to close more factories, eliminate more white-collar jobs in North America to cut salaried costs by another 10% to 30%, and scale back benefits, say people familiar with the auto maker's plans. The cuts would be on top of previously announced reductions.» Ούτε λίγο-ούτε πολύ, η σύντομη είδηση μας έλεγε ότι επειδή σε ένα τριμηναίο απολογισμό, η ισχυρότερη βιομηχανία αυτοκινήτων πλανήτη που ίδρυσε ο Ford παρουσίασε ζημιές, θα αχρηστευθούν θέσεις εργασίας, ακίνητα περιουσιακά στοιχεία, θα περικοπούν μισθοί και επιδόματα γιατί η τεχνοκρατική λογική που διέπει τη σκέψη και την πολιτική των μετόχων και των διευθυντών αφήνει έξω από την οπτική της τους πραγματικούς ανθρώπους και τα πραγματικά προβλήματά τους. Την αμέσως επόμενη ημέρα ήρθε το sequel της είδησης και, όπως κάθε sequel που σέβεται την «παράδοση» του Hollywood, ήταν χειρότερο από το πρώτο: «Ford announced plans to reduce its North American fourth-quarter production by 21%, or 168,000 units, as it tries to accelerate its Way Forward plan. The auto maker is also cutting third-quarter output and said it will unveil further moves in September. People familiar with its plans say Ford is looking to close more factories and cut salaried jobs and benefits.» Οπότε τίθεται το βασικό ερώτημα του κατά ποίον τρόπο μπορεί να διατηρούνται οι δημοκρατικές αξίες της κοινωνίας όταν η επιστήμη και η τεχνολογία καθίστανται ολοένα και πιο πολύ κυρίαρχοι θεσμοί; Εντοπίζονται ισχυρές συγκρούσεις μεταξύ της αντίληψης της «αποδοτικότητας» (“efficiency”) και της δημοκρατικής ιδεολογίας. Αντιπαρατίθενται έτσι από τη μια μεριά ο προσδιορισμός των προβλημάτων ως τεχνικού χαρακτήρα για την επίλυση των οποίων πρέπει να επιλαμβάνονται οι «ειδικοί» και από την άλλη τα ιδεώδη της συμμετοχής των πολιτών στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων.

Αυτή η συζήτηση συνέπεσε με την εμφάνιση των απόψεων περί «τέλους της ιδεολογίας» και «μεταβιομηχανικής κοινωνίας» και με τον «εξορθολογισμό» της πολιτικής με την αυξανόμενη σημασία της τεχνικής δαημοσύνης. Σύμφωνα με τη θεωρία της περί «μεταβιομηχανικής κοινωνίας» του Daniel Bell έχει επέλθει «η τελική κατ΄εξουσίαν του τομέα των υπηρεσιών έναντι της βιομηχανίας» με αποτέλεσμα την απόδοση κεντρικής θέσης στην πληροφορία και τη θεωρητική γνώση, οι φορείς της οποίας ελέγχουν αποφασιστικά τις καινοτομίες που

¹⁰ Meynaud Jean (1964) *La technocratie: mythe ou réalité*. Paris: Payot,

συντελούνται στο χώρο μιας νέας πνευματικά προσδιορισμένης τεχνολογίας. Έτσι, στην εν λόγω κοινωνία επικρατούν αριθμητικά οι πνευματικά εργαζόμενοι (knowledge workers) ενώ μειώνεται ο αριθμός των χειρωνακτών και των ανειδίκευτων εργαζομένων.¹¹

Η ιδεολογία της μεταβιομηχανικής κοινωνίας είναι η τεχνική ορθολογικότητα στην οικονομία, στην κοινωνία και στην πολιτική. Κυρίαρχοι είναι οι τεχνοκράτες, οι σχεδιαστές/προγραμματιστές και οι επιστήμονες. Οι τεχνοκράτες ασκούν εξουσία ένεκα της τεχνικής δαημοσύνης τους. Η ανάδειξή τους σε θέσεις, τυπικής ή άτυπης εξουσίας σηματοδοτεί την ανάδειξη της αποδοτικότητας, της εργαλειακότητας και του πραγματισμού ως λογικών επίλυσης προβλημάτων. Επιπλέον, επιταχύνεται η «μηχανή του χρόνου» και μειώνονται εντυπωσιακά τα μεσοδιαστήματα μεταξύ της έναρξης μιας αλλαγής και της εφαρμογής της, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να προεξοφλούν την αλλαγή, να υπολογίζουν την πορεία της κατεύθυνσής της και τις επιπτώσεις της, να την ελέγχουν και να την διαμορφώνουν ανάλογα με τους προκαθορισμένους σκοπούς.

¹¹ Bell Daniel (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York, NY: Basic Books.